

Dominika Czarnecka^a, Alicja Soćko-Mucha^b, Liisi Laineste^c

^a Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa

^b Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Kraków

^c Estonian Literary Museum [Estonian Museum of Literature], Tartu

Wprowadzenie: Od Innego wyimaginowanego ku Innemu rzeczywistemu

Trudno powiedzieć, ile książek napisanych zostało nie tylko z potrzeby „rozumu”, ale i „serca”. Publikacja zatytułowana *Etnografie Innego/Ethnographies of the Other*, która powstała z okazji Jubileuszu Siedemdziesięciolecia Profesora Dagnosława Demskiego, do takich „darów (z) serca” z pewnością należy. Profesor Dagnosław Demski – dla wielu z nas po prostu Danek – obecny jest na kartach tej książki zarówno za sprawą współautorów – Jego wieloletnich kolegów, współpracowników, przyjaciół, którzy reprezentują różne ośrodki naukowe i dyscypliny badawcze, jak i tematu przewodniego publikacji, który inspirował i pobudzał ciekawość Jubilata na poszczególnych etapach Jego naukowego rozwoju, w różnych kontekstach geograficznych i tematycznych.

Antropologiczne zainteresowania Dagnosława Demskiego rozpoczęły się od fascynacji Innym pozaeuropejskim. W 1984 roku ówczesny student etnologii na Uniwersytecie Warszawskim, zgłębiający tradycje i rytuały hinduistyczne oraz uczęszczający na kursy językowe na Wydziale Orientalistyki, po raz pierwszy w życiu wyprawił się na trzymiesięczne badania terenowe do Indii (Uttar Pradesh i Rajasthan). Wyjazd ten, jak się później okazało, był zaledwie początkiem długiej, bo trwającej niemal do końca lat 1990., „wędrowki” po Indiach i Pakistanie. Książka *Obrazy hinduizmu. Kultura i religia oczami radźputów i pasterzy* (2007) – osiągnięcie habilitacyjne Jubilata – obok bogatej kolekcji fotograficznej,¹ jest jednym z kluczowych rezultatów Jego ówczesnych poszukiwań badawczych. Na początku

1 Kolekcja fotograficzna Dagnosława Demskiego z badań terenowych w Indiach i Pakistanie jest dostępna na platformie RCIN – Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych.

lat 1990., niezależnie od kontynuacji wyjazdów do Indii, Dagnosław Demski zaczął wyprawiać się także na Białoruś, głównie w rejon Puszczy Nalibockiej. W tamtym okresie zajmowały go losy mieszkańców Zachodniej Białorusi, których tożsamość kształtowała się pod wpływem wielokrotnej zmiany granic (zob. m.in. Demski 2003). Zainteresowanie szeroko rozumianymi pograniczami etniczno-kulturowymi było także motywem przewodnim projektów badawczych realizowanych przez wiele lat we współpracy z lokalnymi badaczami na terenie Litwy, Łotwy, Bułgarii i Rumunii (m.in. Hristov i in. 2015; Demski 2019a; zob. również Boldāne-Zeļenka w tej książce). W 2008 roku Dagnosław Demski rozpoczął badania nad wizualnymi przedstawieniami Innego, w tym karykaturami, na Węgrzech. Początkowo skromny, jednoosobowy projekt badawczy, dzięki umiejętności patrzenia w „nowy sposób” na dawne źródła, śmiałości w stawianiu odmiennych niż zwyczajowe pytań, a także łatwości w zjednywaniu współpracowników i nawiązywaniu trwałych relacji międzyludzkich, ewoluował w wielowymiarowe, oryginalne, imponujące pod względem rezultatów badawczych przedsięwzięcie (zob. m.in. Demski, Baraniecka-Olszewska 2010; Demski i in. 2013; Demski i in. 2015; Demski i in. 2017; zob. również Kabzińska w tej książce). Około 2015 roku problematyka inności zaczęła pojawiać się w badaniach, dotyczących byłych radzieckich baz wojskowych, najpierw w Polsce, później także w innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Ich rezultatem było między innymi powstanie dwóch numerów specjalnych, współredagowanych przez Jubilata, opublikowanych w estońskim czasopiśmie *Folklore: Electronic Journal of Folklore* [Folklor: Elektronizne časopismo folkloru] (Seljamaa i in. 2017; zob. również Seljamaa w tej książce) oraz w czasopiśmie *Česky lid* [Czeski lud] (Czarnecka i in. 2019). W 2016 roku, a więc równolegle do badań prowadzonych w bazach poradzieckich, Dagnosław Demski jako lider międzynarodowego zespołu skupiającego naukowców z wielu krajów regionu, rozpoczął realizację projektu, dotyczącego pokazów etnograficznych w Europie Środkowej i Wschodniej. Badania, dzięki którym Jubilat powrócił do zainteresowania Innym pozaeuropejskim, w tym również jego wizualnymi przedstawieniami, są kontynuowane. Poza organizacją międzynarodowych konferencji naukowych, publikacją licznych artykułów i numerów specjalnych (np. Demski 2018a; 2018b; 2019b; Demski i in. 2020; zob. też Sz. Kristóf w tej książce), a także wydaniem książki pod redakcją, która pozostaje najbardziej kompleksowym opracowaniem historii fenomenu ludzkich wystaw w Europie Środkowej i Wschodniej (Demski, Czarnecka 2021), wymiernym rezultatem projektu stała się wirtualna wystawa *Staged otherness* [Inscenizowana inność], która od jej premiery w listopadzie 2021

roku ma już przeszło 260,000 odsłon.² Liczba widzów zaświadcza, że wyniki prowadzonych pod kierownictwem Dagnosława Demskiego badań wykraczają daleko poza kręgi *stricto* akademickie i wzbudzają zainteresowanie globalnej społeczności. Wystawa *Staged otherness* została zaprezentowana również w formie tradycyjnej, dostępnej do zwiedzania w Rydze (2022), Tartu (2022), Warszawie (2023) i Brnie (2024), co bez wątpienia musiało przypomnieć Jubilatowi o Jego pierwszych doświadczeniach związanych z organizacją ekspozycji – w 1987 roku w Muzeum Azji i Pacyfiku została otwarta Jego pierwsza wystawa autorska zatytułowana *Święta rzeźba Tamilnadu* [Sacred sculpture of Tamil Nadu], w 1989 roku wystawa *Obrazy plemienia Warli z Maharasztry* [Paintings of the Warli tribe from Maharashtra]. Projekt, dotyczący dziedzictwa pokazów etnograficznych w Europie Środkowej i Wschodniej (zob. <https://contentiouscollections.wordpress.com/>), realizowany pod kierunkiem Dagnosława Demskiego od 2022 roku, ma charakter rozwojowy. A skoro Jubilat jest w formie i kontynuuje działalność badawczą, ci wszyscy, których przez lata inspirował, prowokował do twórczego myślenia i eksplorowania tropów nieoczywistych, mają prawo mieć nadzieję i apetyt na więcej!

Początki życia zawodowego Dagnosława Demskiego były związane z warszawskim Muzeum Azji i Pacyfiku (1987–1989) oraz Instytutem Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego (1989). W 1990 roku związał się z Instytutem Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, gdzie zdobywał kolejne stopnie i tytuły naukowe. W trakcie swojej kariery zawodowej Jubilat zrealizował wiele projektów badawczych, które były wspierane ze środków UNESCO, International Visegrad Fund, Narodowego Centrum Nauki, Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki i in. Przez wiele lat Dagnosław Demski kierował projektami badawczymi, realizowanymi na mocy umów bilateralnych między Instytutem Archeologii i Etnologii PAN a Białoruską (1994–2001), Litewską (2007–2009), Węgierską (2008–2011), Bułgarską (2012–2023), Rumuńską (2013–2025), Łotewską (2004–2024), w ostatnich latach także Mongolską Akademią Nauk (2022–2024). Na Jego dorobek składa się jedna monografia, współredakcje co najmniej siedmiu książek i trzech numerów specjalnych, kilkadziesiąt artykułów i rozdziałów, publikowanych głównie w czasopiśmie i wydawnictwach zagranicznych, a także liczne recenzje i sprawozdania. W trakcie swojej kariery Jubilat przebywał na stypendiach badawczych, między innymi w Indiach i Pakistanie (1990 i 1994), w Wielkiej Brytanii (1996), we Francji (1997), w Holandii (2012). W latach 2019–2023 Dagnosław Demski kierował Ośrodkiem Etnologii i Antropologii Współczesności IAE PAN. Za imponujące osiągnięcia naukowe

2 Wystawa *Staged otherness* dostępna jest w formie online: <https://stagedotherness.eu/#>.

został On odznaczony przez Prezydenta RP Brązowym (2015) i Srebrnym Krzyżem Zasługi (2023).

Część osiągnięć Jubilata stanowi działalność dydaktyczna. Dagnosław Demski prowadził zajęcia w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego (1999–2002), związany był również z Katedrą Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (2012–2014). Był promotorem prac licencjackich, magisterskich i dwóch dysertacji doktorskich.

Przedstawione powyżej informacje, które można odnaleźć w oficjalnych dokumentach, bazach danych i dziełach przez Jubilata opublikowanych, potwierdzają, że jest On znakomitym naukowcem o imponującym dorobku. Nie sposób z nich jednak wyczytać, jak empatycznym i wrażliwym człowiekiem jest Danek, z jakim zapalą, ciekawością i nieustającym zadziwieniem podchodzi do świata i spotykanych na swojej drodze ludzi, jak wiele wsparcia i zrozumienia potrafi ofiarowywać innym osobom w chwilach trudnych. Informacje utrwalone na piśmie nie ujawniają też zbyt wiele na temat specyfiki poczucia humoru Jubilata, Jego talentu do błyskotliwego wychwytywania rzeczywistości marginalizowanej, czy tworzenia konstrukcji nieoczywistych (zarówno myślowo, jak i językowo). „Rzeczy” przysłonięte z powodu „sztuki pomijania” (por. Demski 2020; 2021), „przebywają” w niedostępnych dla szerokiej publiczności przestrzeniach relacyjnych – wspomnienia osób, miejsc i rozmów, kilometrów przemierzonych w terenie, spożytych wspólnie (bardziej i mniej strawnych) posiłków, dzielonych radości i smutków, wspólnych konferencji i innych zrealizowanych przedsięwzięć, chwil wyczerpania, momentów napięcia i niezrozumienia, a później prób ich przekraczania. W dużej mierze to dzięki tym „spisom” rzeczy zwyczajnych Dagnosław dla kolegów i przyjaciół krok po kroku stawał się Dankiem, Danek zaś rzeczywistym Innym (por. Handler 2004).

Problematyka, dotycząca Innego/inności interesowała Dagnosława Demskiego od chwili rozpoczęcia przez Niego działalności badawczej i stanowiła, w mniejszym lub większym stopniu, motyw przewodni prawdopodobnie wszystkich realizowanych przez Niego projektów. Jubilat niejednokrotnie wyrażał przekonanie, że sens ma podejmowanie jedynie takich tematów badawczych, które na jakimś poziomie „dotykają” nas w sposób bezpośredni, a których realizacja wykracza poza czysto intelektualne zonglowanie teoriami i pojęciami. W rozluźniających uścisk Ja rozmowach, Danek niejednokrotnie zastanawiał się również, czy to nie przypadkiem Jego włosy w kolorze marchewkowym, które od najmłodszych lat odróżniały Go, by użyć określenia zaproponowanego przez Ervinga Goffmana, od „normalsów” (Goffman 2005, 35), miały wpływ na Jego poczucie bycia osobą noszącą znamię odmienności. O poczuciu inności/odmienności Dagnosław Demski

nie tylko bowiem czytał i rozmawiał, ale również niejednokrotnie go doświadczał, to doświadczenie zaś rozbudziło w Nim szczególną ostrość widzenia oraz nieślabnącą potrzebę zgłębiania mechanizmów konstruowania inności, skutków ich oddziaływania, strategii radzenia sobie z nimi.

Stając naprzeciwko Innego, konfrontujemy się z własnymi wyobrażeniami. Jako że wyobrażenia te w co najmniej równym stopniu dotyczą Innego, jak i nas samych, instynktowną niemal reakcją na obecność Innego jest moment niepokoju. Inny wyobrażony jest ucieleśnieniem nieprzewidywalnego, w obliczu którego tracimy iluzoryczne poczucie kontroli i stabilności, zaś konsekwencją tego jest nie rzadko strach, nieufność, wzmożona czujność czy próby odgradzenia się od irytujących różnic. Proces poznawania Innego/inności nie jest prosty i jednoznaczny, lecz raczej kręty i często aż do bólu ambiwalentny. Pokonywanie wyboistej i zwykle przytłaczająco długiej drogi od Innego wyobrażonego ku Innemu rzeczywistemu wymaga ogromnego wysiłku, jest ryzykowne, nie dopuszcza rozwiązań na skróty, zaś zamiast obietnicy chwil beztraskich, oferuje jedynie niepewną obietnicę wspólnego bycia i możliwości rozpoczęcia dialogu. Jedną z głównych strategii radzenia sobie z niepokojem i strachem w obliczu inności, przyjmowanych przez wielu ludzi, wciąż pozostaje pośpieszne wznoszenie murów, napędzane zwodniczą pokusą separacji, co najwyżej jeszcze bardziej wypaczającą obraz drugiego (Bauman 2016). W przeciwieństwie do tych dominujących tendencji, poszukiwania i eksploracje badawcze podejmowane na przestrzeni lat przez Dagnosława Demskiego składają się na historię budowania mostów, dzięki którym możliwe staje się otwieranie pewnej przestrzeni „pomiędzy”. Zdaniem Byung-Chul Hana,

To „pomiędzy” to przestrzeń przyjaźni jako bez-różnicy [*In-Differenz*], gdzie „nikt i nic nie ‘panuje’ ani nie ‘dominuje’”. Wraz z tym pomniejszaniem Ja ciężar bycia przesuwa się z Ja na świat (Han 2022, 55).

Dopiero bowiem w przestrzeni „pomiędzy”, gdy poluźnia się nawias tożsamości, pojawia się szansa na „widzenie wzajemne” (Pratt 2008, 122).

Teksty zawarte w niniejszym tomie, dotyczą głównego obszaru eksploracji naukowej podejmowanej przez Jubilata, prezentując jednocześnie różnorodność tematów i perspektyw powiązanych z fenomenem Innego/inności – problematyki dobrze znanej i znaczącej zarówno na gruncie etnologii/antropologii kulturowej, jak i w kontekście bieżących wydarzeń politycznych i zachodzących procesów

społeczno-kulturowych a odzwierciedlonej w tytule monografii. Zaprezentowane w książce podejścia i interpretacje, dotyczące Innego/inności, nie zawsze odzwierciedlają poglądy Redaktorek. Decydując o włączeniu do tomu wielu tekstów, uznaliśmy, że publikacja ta ma być platformą o charakterze inkluzyjnym, otwierającą przestrzeń dla zróżnicowanych głosów. Część autorów tej książki wskazuje na inspirującą rolę, jaką „spotkania” z Dagnosławem Demskim odegrały w ich własnych poszukiwaniach badawczych, zaś o istotnym znaczeniu Jego dorobku naukowego świadczy między innymi fakt, że wielu badaczy odwołuje się do niego. Pracując nad niniejszą monografią, w gronie redakcyjnym uznaliśmy, że forma publikacji polsko-angielskiej najlepiej oddaje charakter wieloletniej pracy badawczej Profesora Demskiego. W efekcie tom został podzielony na dwie części – pierwsza obejmuje rozdziały w języku polskim, druga zawiera rozdziały w języku angielskim – każda z części poprzedzona jest wstępem (w języku polskim i angielskim).

Polskojęzyczną część tomu otwiera rozdział „Obrazy Innych nie tylko w karykaturach. O ewolucji pewnego projektu badawczego”, w którym Iwona Kabzińska dokonuje podsumowania wieloletnich badań nad wizualnymi przedstawieniami Innego/Obcego, prowadzonych przez Dagnosława Demskiego. Autorka wskazuje, że chociaż etnologów zawsze zajmowała problematyka różnorodności kulturowej i relacja Swój – Obcy, to oryginalność propozycji Demskiego polega na tym, że źródłem wiedzy na ten temat uczynił materiał wizualny, w szczególności karykatury Innych/Obcych. Kabzińska, z nieskrywaną sympatią dla Jubilata i antropologiczną wrażliwością wobec podejmowanej przez Niego problematyki, opisuje intelektualną drogę, jaką przebył On od pierwszego zetknięcia z karykaturami Innych/Obcych aż po realizację, w międzynarodowych zespołach badawczych, rozbudowanych projektów naukowych.

Kolejny rozdział, „Bliska egzotyka i osvajanie Innego. Ludoznawcze i etnograficzne techniki dokumentacyjne i ich wpływ na ukształtowanie wizerunku Huculów i Huculszczyzny” autorstwa Joanny Bartuszek, poświęcony jest fenomenowi fascynacji Huculami i Huculszczyzną w kulturze polskiej przełomu dziewiętnastego i dwudziestego wieku. Tereny te i ich mieszkańcy, pisze etnografka, stały się atrakcyjną „egzotyką”, która przyciągała ówczesnych podróżników-badaczy, literatów, ludoznawców, malarzy, rysowników, a potem także (współpracujących z etnografami) fotografów oraz turystów. Bartuszek pokazuje, że choć materiał ikonograficzny w postaci rycin prasowych, szkiców, pocztówek, fotografii atelierowej, obrazów malarskich, ilustracji książkowych, sztuki pamiątkarskiej, i prezentowane na nim „typy huculskie” oraz „zaczarowany krajobraz”, „z pogranicza rzeczywistości i metafizyki”, traktowano jako źródło wiedzy etnograficznej na równi z podobnie

skonwencjonalizowanym opisem, to materiał ten budował jedynie „zmityzowany obraz rzeczywistości, zgodny z ówczesnymi poglądami na ludowość”, utrwalając stereotypy etniczne. Jak pisze autorka, „większość z nich nie przedstawiała ‘prawdziwych’ Huculów, a raczej wizerunki zgodne z wyobrażeniami na ich temat”.

Katarzyna Kość-Ryżko w rozdziale pt. „Doświadczenie obcości i kryteria dystansu kulturowego w perspektywie dziewiętnastowiecznych relacji polskiego zesłańca i podróżnika – Agatona Gillera” analizuje literackie opisy osobistych kontaktów z Obcymi, pióra dziewiętnastowiecznego działacza narodowościowego zesłanego na Syberię. Szczególną uwagę poświęca trzynomowemu dziełu Gillera, zatytułowanemu *Opisanie Zabajkalskiej Krainy w Syberyi*. Autorka skupia się przede wszystkim na charakterystykach ludności Syberii Wschodniej. Przedmiotem analizy, pisze Kość-Ryżko, są „zastosowane przez niego [Gillera] kryteria kwalifikacyjne, określające umowny stopień dystansu kulturowego, kategorie opisowe zastosowane względem Obcych (w porównaniu do Swoich) oraz językowe środki stylistyczne użyte w tym celu”. Wywód osadzony jest na gruncie teoretycznym, ukazującym złożone kulturowe i psychologiczne aspekty kategorii Swoj – Obcy.

Kolejne dwa rozdziały przenoszą czytelnika w świat wystaw muzealnych. Dominika Czarnecka w rozdziale „Emil Holub i jego wystawa afrykańska z perspektywy bliższej i dalszej. O spojrzeniu definiowanym przez różnicę”, porównując odmienne czasowo i przestrzennie reprezentacje wystawy afrykańskiej Holuba, skupia się na dynamice spojrzenia definiowanego przez różnicę. Bezpośrednim impulsem dla podjęcia rozważań staje się dla niej fragment wystawy tymczasowej *Emil Holub* w czeskim Muzeum Kultur Azji, Afryki i Ameryki (2023–2025), odsyłający do wystawy afrykańskiej Holuba w Wiedniu (1891) i Pradze (1892). Jak pisze autorka: „O ile w przypadku współczesnej reprezentacji wystawy minionej opieram się w dużej mierze na osobistych doświadczeniach ciała rozumiejącego i odczuwającego w przestrzeni muzealnej, o tyle dziewiętnastowieczny sposób widzenia analizuję przez pryzmat wrażeń i rozumień zapośredniczonych przez dyskurs, język i materiał wizualny publikowany w prasie”. Czarnecka stawia pytanie o „efekt muzeum” i „efekt dziedzictwa”, który wykorzystuje i podporządkowuje inność budowaniu tożsamości narodowej.

Agnieszka Pindera w rozdziale „O pożytkach z odmienności” stawia tezę, iż „zbiory i ich prezentacje” w Europie Środkowo-Wschodniej podlegają „wpływowi lokalnych kontekstów zawłaszczania oraz aktualnych polityk pamięci związanych z kondycją przestrzeni postsowieckiej”. Autorka omawia przykłady artystów – w szczególności Jasmyny Cibic oraz Luke’a Willisa Thompsona – którzy w swojej działalności skupiają się na pracy z obiektem i jego (np. fotograficzną) reprezentacją. Są to twórcy, którzy intencjonalnie nadają obiektom nowe znaczenia, podda-

jąc je w ten sposób procesom renegocjacji, co z kolei „przeciwdziała kolonialnemu zawłaszczeniu”. Pindera odnotowuje, że nie tylko język sztuki, lecz również język wystawy muzealnej, dla wielu współczesnych artystów stanowi podstawową formę komunikacji.

W ostatnich dwóch polskojęzycznych rozdziałach autorzy poruszają zagadnienia związane z humorem i komizmem. Alicja Soćko-Mucha w tekście „Dziedzictwo humoru: Wąchock i Gabrowo okiem antropologa” dokonuje analizy porównawczej dowcipów o mieszkańcach Gabrowa i kawałów o mieszkańcach Wąchocka. Wskazuje na podobieństwa i różnice, jakie zachodzą pomiędzy nimi, zarówno gdy chodzi o tematykę żartów, jak też ich formę stylistyczną. W dalszej części tekstu pokazuje, w jaki sposób „dziedzictwo humoru” może stać się siłą napędową i rozpoznawalnym znakiem miasta. Autorka przygląda się działaniom podejmowanym przez instytucje kultury i samorządy Wąchocka oraz Gabrowa, które wykorzystują zasoby popularnych dowcipów na temat mieszkańców omawianych miast – dla zbudowania marki miasta oraz, w przypadku Wąchocka, dekonstrukcji i przezwyciężenia jego stereotypu.

Władysław Chłopicki i Liisi Laineste w rozdziale „Żartobliwe metafory jako sposoby złagodzenia mowy nienawiści w dyskursie religijnym” badają związek mowy nienawiści, metafory i humoru. Analizują przykłady wypowiedzi internautów, spełniających ogólne kryteria mowy nienawiści, zaczerpnięte z sekcji komentarzy pod debatą na temat kryzysu zaufania w Kościele, która została zorganizowana przez Instytut Myśli Józefa Tischnera i zamieszczona w serwisie YouTube. Autorzy krok po kroku pokazują, że metafory deliberatywne, zwłaszcza jeśli współlistnieją z humorem, rozumianym jako przesada lub zabawny obraz, „często łagodzą siłę mowy nienawiści”. Tymczasem mowa o najwyższym stopniu nienawistności na ogół powiązana jest z metaforami konwencjonalnymi oraz brakiem humoru.

Anglojęzyczną część tomu otwierają ogólne, teoretyczne ujęcia etnografii Innego, ilustrowane studiami przypadków, dotyczącymi doktora Jonasa Basanavičiusa (autorstwa Anelii Kassabovej) oraz pokazów etnograficznych *Wild West Show* na Węgrzech (autorstwa Ildikó Sz. Kristóf). Siedem kolejnych rozdziałów oferuje bardziej szczegółowy wgląd w dyskurs na temat Innych/inności w różnych kulturach, epokach i przestrzeniach. Ostatni rozdział w języku angielskim (napisany przez Ilze Boldāne-Zeļenkę) zawiera refleksję nad „falami wiedzy” w przyjaźniach akademickich.

Anelia Kassabova przedstawia postać historyczną, której życie i twórczość uosabia zawile dzieje Europy przełomu dziewiętnastego i dwudziestego wieku: doktora Jonasa Basanavičiusa (znanego również jako Iwan Basanovich lub Jan Basanowicz). W trakcie swojej długiej i płodnej kariery rozwijanej w Europie Wschodniej, dał

się on poznać jako lekarz, folklorysta, dziennikarz i polityk. Odegrał znaczącą rolę w tworzeniu bułgarskiego systemu opieki zdrowotnej. Rozdział Kassabowej zawiera refleksję, dotyczącą tego, jak dr Basanavičius opisał różnych (głównie pod kątem płci, ale także etnicznych) Innych w bułgarskim państwie narodowym, poruszając takie tematy jak seksualność, aborcja, poród i antykoncepcja.

Rozdział napisany przez Ildikó Sz. Kristóf, zatytułowany „Pokaz, nauka, czy dyskursywny rejestr(y) inności? Jak interpretować *Wild West Show* Buffalo Billa na Węgrzech?”, opiera się na pomysłach rozwiniętych we wspólnym projekcie badawczym realizowanym z profesorem Demskim. Autorka bada formy przedstawień etnograficznych w Europie Środkowo-Wschodniej na przełomie dziewiętnastego i dwudziestego wieku. Posługuje się narzędziami etnograficznymi wypracowanymi w ramach zwrotu interpretacyjno-hermeneutycznego w antropologii społeczno-kulturowej. Podejścia te zapewniają, jej zdaniem, najgłębszy wgląd w dziewiętnastowieczne przedstawienia etnograficzne. Przede wszystkim, pozwalają one na dokonanie tak potrzebnego, zdaniem Sz. Kristóf, rozróżnienia pomiędzy „dyskursem sensacyjnym”, znajdującym odbicie w prasie i reklamach, a istniejącym wówczas „dyskursem naukowym”.

Markéta Křížová przedstawia studium przypadku, dotyczące E.St. Vráza (ok. 1860–1932) i jego podróży po Afryce, Ameryce Południowej i Azji Południowo-Wschodniej. Vráz był wpływowym i apodyktycznym autorem książek oraz wykładowcą, którego zajmowały regiony pozaeuropejskie. Organizowane przez niego „popularne” wydarzenia wywoływały sensację wśród Czechów na przełomie wieków. Biorąc pod uwagę ogromną popularność Vráza, zarówno za jego życia, jak i później, wiele podtrzymywanych przez niego stereotypów i motywów, które ugruntował w swoich przedstawieniach pozaeuropejskiego Innego, pozostaje obecnych we współczesnych czeskich dyskursach. Owe stereotypy i przekonania zostały dodatkowo wzmocnione przez politykę i dyskurs narodowy w Europie Środkowej, jak również bardziej ogólne dyskursy kolonialne i rasistowskie, legitymizujące ekspansję mocarstw europejskich na innych kontynentach.

Petko Hristov pisze o Bułgarach i Serbach jako Innych i braciach jednocześnie: te dwa kraje i narody były ze sobą od wieków powiązane uniwersalizmem kulturowo-historycznym, w sposób w świecie niemal niespotykany. Region ten był jednocześnie świadkiem wielu konfliktów. Zasadnicze pytanie stawiane w tekście, dotyczy tego, jak Bułgarzy konstruują wizerunek Innego – Serba – w długim okresie po powstaniu i ugruntowaniu się w dziewiętnastym wieku nowoczesnych państw na Bałkanach. W tekście zaprezentowana została dualistyczna postawa, jaką na przestrzeni ostatnich 150 lat przejawiali w tej kwestii głównie bułgarscy intelektualiści, pisarze, historycy, naukowcy i dziennikarze. Konstrukcja obrazu

i stosunku do sąsiadów bliskich językiem, kulturą i mentalnością, często podąża nurtem słowianofilskiej polityki na Bałkanach, oscylując pomiędzy całkowitą obojętnością a bezwarunkową sympatią. Okresy ocieplenia stosunków politycznych przeplatają się z brutalnymi bratobójczymi wojnami, co przyczynia się do nakładania się na siebie szeregu „klisz”, zarówno naukowych, jak i dziennikarskich, często wykorzystywanych w celach propagandowych. Wiele z tych klisz zostało wskrzeszonych na początku lat 1990., w związku z krwawym rozpadem byłej Jugosławii. Niniejszy rozdział przedstawia, na podstawie doniesień medialnych, niektóre z tych stereotypów i uprzedzeń.

Elo-Hanna Seljamaa pisze o przeszłości i teraźniejszości Baszkirów w małym, estońskim, nadmorskim miasteczku Paldiski, ilustrując historię i działania skupione wokół popiersia baszkirskiego bohatera narodowego, Salavata Yulaeva (1754–1800). Miejsce upamiętnienia stało się święte, zarówno dla (nielicznych) Baszkirów mieszkających w Estonii, jak i dla delegacji z Baszkirii. Autorka twierdzi, że mniejszość baszkirska w Estonii wykorzystuje Yulaeva do ugruntowania swojej obecności i poczucia przynależności do Estonii. Poprzez różne działania i oświadczenia, szersze społeczeństwo może przekonać się i zrozumieć, że obecność Baszkirów w Estonii sięga kilku stuleci wstecz i że nie jest ona uzależniona od żadnej konkretnej polityki państwa. Paldiski i pomnik stanowią doskonały powód do zgłębienia pytań, dotyczących Innego i inności, gdyż zarówno jedno, jak i drugie, posiada etykietę marginalności i liminalności.

Larysa Vakhnina podejmuje temat okrucieństwa wojny rosyjskiej na Ukrainie i jej wpływu na dziedzictwo kulturowe Ukraińców i mniejszości zamieszkujących Ukrainę (m.in. Bułgarów, Greków, Albańczyków i Tatarów krymskich). Konwencja UNESCO „O ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego” (2003) zapewnia solidną podstawę, pomagającą w walce z niszczyielskim wpływem, jaki wojna wywarła na sytuację etniczno-kulturową i bogate, lokalne tradycje kulturowe. W konwencji UNESCO zostały przewidziane odpowiednie mechanizmy, mające zastosowanie w warunkach agresji militarnej, nie trzeba zatem tworzyć, zdaniem Vakhniny, nowych rozwiązań. Autorka podkreśla potrzebę rejestrowania świadectw wojny wśród różnych grup docelowych, co, jej zdaniem, powinno zostać dokonane poprzez zaangażowanie ukraińskich naukowców i ich międzynarodowych sieci akademickich, a także stworzenie potężnej, cyfrowej bazy materiałów terenowych.

Anssi Halmesvirta napisał rozdział pt. „Żarty z krajów socjalistycznych w Finlandii w latach 1960.”. Omawia dowcipy ze zbioru żartów, który został opublikowany pod redakcją Harri Kaasalainen i Pekki Lounela w 1965 roku. Halmesvirta zauważa, że cenzura nie była zbyt dokładna i rygorystyczna, mimo że Finlandia

utrzymywała „bardzo przyjazne” stosunki ze Związkiem Radzieckim, a zatem żarty antyradzieckie mogły być postrzegane jako niewłaściwe lub niebezpieczne. Autor podkreśla, że żarty na temat ustroju sowieckiego odzwierciedlały zwykle oddalenie od społeczeństwa i oficjalnego dyskursu, materializując się poprzez surrealizm i absurd. Żarty reprezentowały inny punkt widzenia i otwierały oczy fińskim czytelnikom na alternatywne rzeczywistości poza reżimem totalitarnym.

Andrea Zittlau w swoim rozdziale na temat kultury jedzenia w więzieniach, dzieli się trzema oryginalnymi przepisami, które pochodzą od więźniów z Pensylwanii. Przepisy odzwierciedlają mniej znaną gałąź kuchni amerykańskiej, ale także ucieleśniają rodzaj *comfort food*, które powstaje pomimo wszelkich ograniczeń – braku składników, przyborów kuchennych i sprzętów. Oprócz wyobrażenia sobie procesu i rezultatów, autorka zachęca czytelników do wypróbowania przepisów i w ten sposób nawiązania kontaktu z osadzonymi, którzy przedłożyli owe instrukcje podczas odbywających się w więzieniu kursów kreatywnego pisanie.

Stelu Șerban opisuje niedawny projekt, w ramach którego badane było życie na wyspach w delcie Dunaju. Oprócz rozmówców–ludzi, zwrócono uwagę także na „rozmówców”–nie-ludzi: gatunki roślin, zwierzęta, typowe dla regionu zjawiska geo- i hydromorfologiczne, co, zdaniem autora, prowadzi do nowatorskiego podejścia do tożsamości miejsc. Antropolog środowiska musi bowiem, jak twierdzi Șerban, wziąć pod uwagę, w jaki sposób tożsamość ta osadza się zarówno w relacjach i praktykach międzyludzkich, jak i geografii, przestrzeni i biologii. W poruszających badaniach autor podkreśla, że refleksyjność, antropologia krytyczna i autentyczny szczęśliwy zbieg okoliczności, konstytuują siłę wielomiejscowej metodologii etnograficznej, która stanowi silną alternatywę dla klasycznej metodologii ugruntowanej, wywodzącej się od Malinowskiego.

Angielskojęzyczną część tomu jubileuszowego zamyka rozdział napisany przez Ilze Boldāne-Zeļenkę. Jest to metaforyczny i osobisty wgląd we wspólne projekty terenowe, w których autorka brała udział wraz z profesorem Demskim. Boldāne-Zeļenka pokazuje, jak spotkania z Profesorem poszerzyły jej horyzonty i ukształtowały jej karierę naukową, przynosząc jednocześnie wiele radości i koleżeńności.

Wszystkim autorom, którzy przyczynili się do powstania niniejszej monografii, obok dążenia do zgłębienia fenomenu Innego/inności, towarzyszyła chęć sprawienia radości Jubilatowi. Mamy nadzieję, że dzięki lekturze tej książki Jubilat wspomni z sympatią o osobach, chwilach, miejscach i zdarzeniach, które były dla Niego ważne. Z całego serca życzymy Profesorowi Dankowi Demskiemu wielu kolejnych jubileuszy, pomysłów, publikacji i okazji do „spotkań”. Mamy nadzieję, że książka przyniesie Jubilatowi przyjemność, Czytelnika zaś zainteresuje i zainspiruje.

Bibliografia

- Bauman Z. 2016. *Obcy u naszych drzwi*. PWN.
- Czarnecka D., Pohunek J., Demski D. (red.) 2019. Numer specjalny. *Česky lid* 106(4). <http://ceskylid.avcr.cz/issue/106/4/>
- Demski D. 2003. Pogranicze jako patchwork. Refleksje z Białorusi. *Etnografia Polska* 47(1–2), 129–148.
- Demski D. 2007. *Obrazy hinduizmu. Kultura i religia oczami radźputów i pasterzy*. IAE PAN.
- Demski D., Baraniecka-Olszewska K. (red.) 2010. *Images of the Other in ethnic caricatures of Central and Eastern Europe*. IAE PAN.
- Demski D., Sz. Kristóf I., Baraniecka-Olszewska K. (red.) 2013. *Competing eyes: Visual encounters with alterity in Central and Eastern Europe*. L'Harmattan.
- Demski D., Laineste L., Baraniecka-Olszewska K. (red.) 2015. *War matters. Constructing images of the Other (1930s to 1950s)*. L'Harmattan.
- Demski D., Kassabova A., Sz. Kristóf I., Laineste L., Baraniecka-Olszewska K. (red.) 2017. *The multi-mediatized Other. The construction of reality in East-Central Europe, 1945–1980*. L'Harmattan.
- Demski D. 2018a. „Spoglądając wstecz...”. Wystawa „szczepów” z Doliny Nilu w Poznaniu, 1914. *Etnografia Polska* 52(1–2), 199–219.
- Demski D. 2018b. Azja w cudzych oczach. „Pokazy” ludów azjatyckich na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku [w:] K. Baraniecka-Olszewska, I. Kabzińska, O. Tangad (red.), *Lokalne i globalne perspektywy azjanistyczne. Księga jubileuszowa dla Profesora Sławoja Szynkiewicza*. IAE PAN, 295–308.
- Dagnosław D. 2019a. Another past, another context. Reflections on modern European display. *Revue des Études Sud-Est Européennes* 57(1–4), 13–26.
- Demski D. 2019b. Entertainment landscape and ethnographic shows in Gdańsk, 1860–1914. *Acta Ethnographica Hungarica* 64(1), 67–91. DOI:10.1556/022.2019.64.1.5
- Demski D. 2020. Etnografia jako „sztuka pomijania”. Migawki z badań terenowych w Sindh (Pakistan), 1992 [w:] D. Demski, J. Derlicki, A. Woźniak (red.), *Antropologiczne wędrówki po „miejscach” bliskich i dalekich. Księga jubileuszowa dla Profesora Iwony Kabzińskiej*. IAE PAN, 189–209.
- Demski D., Czarnecka D., Baraniecka-Olszewska K. 2020. Numer specjalny. *East Central Europe* 47(2–3). <https://brill.com/view/journals/eceu/47/2-3/eceu.47.issue-2-3.xml>

- Demski D. 2021. Etnografia jako „sztuka pomijania” – odsłona II. Migawki z badań terenowych w Gudźaracie (Indie), 1992. *Journal of Urban Ethnology* 19, 247–260. DOI: 10.23858/JUE19.2021.015
- Demski D., Czarnecka D. (red.) 2021. *Staged otherness. Ethnic shows in Central and Eastern Europe, 1850–1939*. CEU Press.
- Goffman E. 2005. *Piętno: rozważania o zranionej tożsamości*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Han B.-Ch. 2022. *Spółczeństwo zmęczenia i inne eseje*. Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Handler R. (red.) 2004. *Significant Others: Interpersonal and professional commitments in anthropology*. University of Wisconsin Press.
- Hristov P., Kassabova A., Troeva E., Demski D. (red.) 2015. *Contextualizing changes: Migrations, shifting borders and new identities in Eastern Europe*. Paradigma.
- Pratt M.L. 2008. *Imperialne spojrzenie. Pisarstwo podróżnicze a transkultuacja*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Seljamaa E-H., Czarnecka D., Demski D. (red.) 2017. Small Places, Large Issues. Numer specjalny. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 70. <https://www.folklore.ee/folklore/vol70/>

